

INVENTOINTIRAPORTTI

KAJAANI, PALTAMO, VAALA Oulujärvi

Oulujärven vedenalaisarkeologinen osainventointi

8.9.–10.9.2014

AKMA201414:9

MUSEOVIRASTO

KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOITO | ARKEOLOGISET KENTTÄPALVELUT

RIIKKA TEVALI

Tiivistelmä

Museoviraston Kulttuuriympäristön suojelu-osasto sekä Metsähallituksen luontopalvelut ovat suunnitelleet yhteistyötä liittyen erityisesti vedenalaisen kulttuuriperinnön inventointeihin. Yhteistyöinventointia päätettiin kokeilla Oulujärvellä, jotta nähtäisiin miten Museoviraston sekä Metsähallituksen resursseja saadaan yhdistettyä. Inventoinnin suorittivat Museoviraston Arkeologisten kenttäpalveluiden meriarkeologit, venekalusto sekä kuljettajat tulivat Metsähallitukselta, jonka arkeologi inventoi lähisaarien maa-alueita. Inventointi oli lähinnä koeluontoinen, jonka aikahaarukka oli rajattu vain kolmeen päivään. Näin ollen tulokset ovat hyvin alustavia. Järvenpohjan topografiaa tutkittiin Arkeologisten kenttäpalveluiden viistokaiku-
luotaimella potentiaalisilla alueilla. Kuostonsaaren pohjoisrannan tuntumassa havaittiin mahdollisia anomaliaita, jotka tarkastettiin sukeltamalla. Manamansalon Muinaiskirkon kivikautisen asuinpaikan edusta tarkastettiin myös sukeltamalla. Yhteistyö Metsähallituksen kanssa koettiin hedelmälliseksi ja sen toivottiin jatkuvan pitempiaikaisina projekteina.

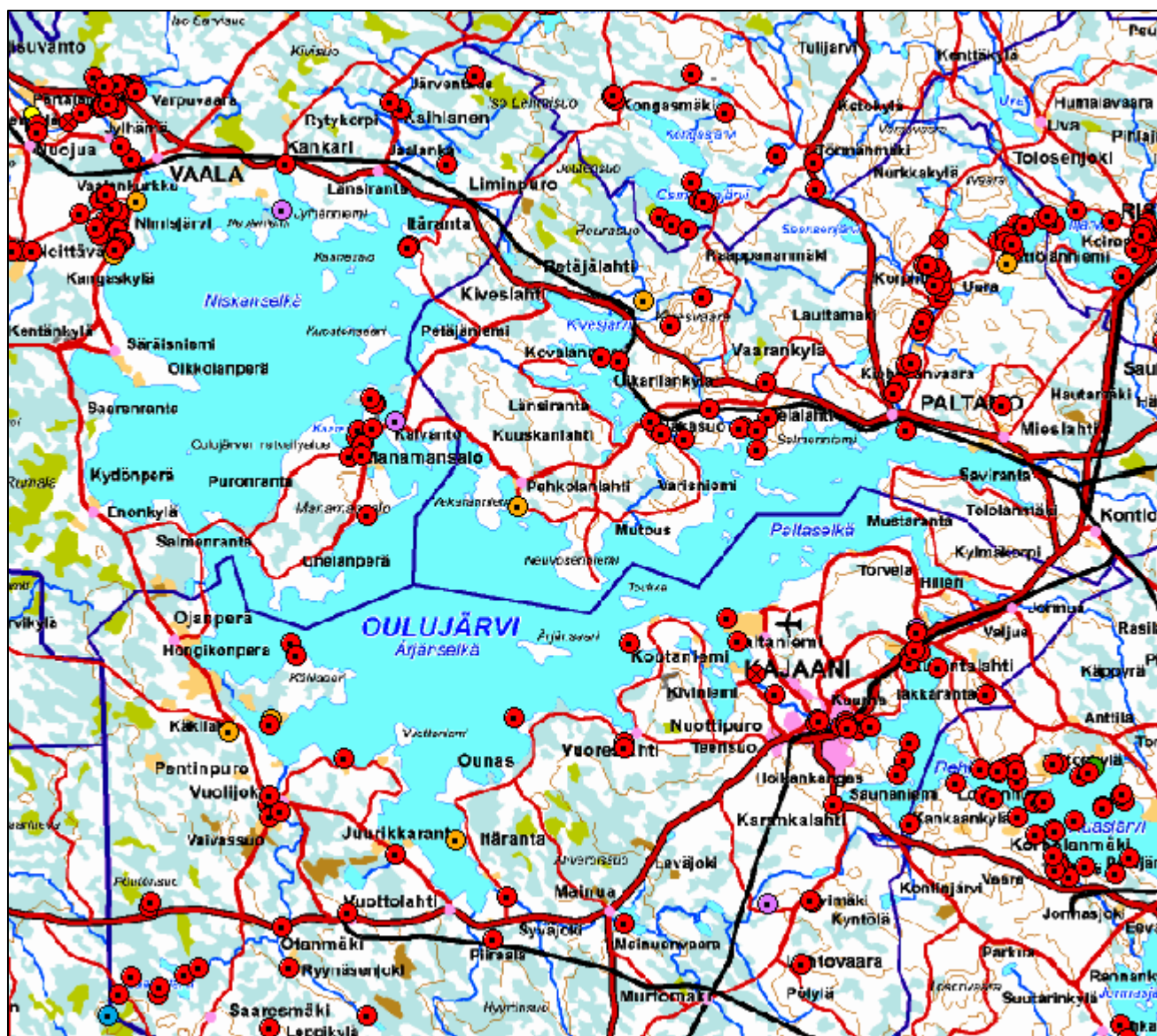
Kansikuva: Sukeltajan A-lippu Manamansalon Muinaiskirkon edustalla.

Sisällysluettelo

Tiivistelmä.....	
Sisällysluettelo.....	1
Arkisto- ja rekisteritiedot.....	2
Sijaintikartat	3
1. Johdanto	8
2. Tutkimushistoria ja käytetty lähdeaineisto	9
3. Tutkimusalueen kuvaus.....	10
4. Kenttätömenetelmät ja työn kuvaus	11
5. Havainnot ja tulkinnat	12
6. Yhteenveto	16
Lähteet ja kirjallisuus.....	17
Kuvaluettelo	18

Arkisto- ja rekisteritiedot

Tutkimuskohde	Oulujärvi
Tutkimuksen laatu	Vedenalainen inventointi
Kenttätyön johtaja	FM Riikka Tevali
Tutkimuslaitokset	Museovirasto ja Metsähallitus
Kenttätyöaika	8.-10.9.2014
Tutkimusalueen laajuus	Noin 12 km ²
Tutkimuksen tilaaja	Museovirasto ja Metsähallitus
Peruskarttalehdet	Oulujärvi ulottuu karttalehtien Q522, R4333/4, Q443/4 sekä R5111/2 alueille
Kuvanumerot	AKMA201414: 1-10
Alkuperäisen tutkimuskertomuksen säilytyspaikka	Museoviraston arkeologinen keskusarkisto
Tutkimuskertomuksen kopiot	Metsähallitus, luontopalvelut

MK: 1:437 344

Taustakartta Maanmittauslaitos 2014

Muinaisjäänösrekisteri

- Muinaisjäänökset (pisteet)
- Alakohteet
- Löytöpaikka
- Luonnonmuodostuma
- Mahdollinen muinaisjäänös
- Muu kulttuuriperintökohde
- Muu kohde
- Poistettu kiinteä muinaisjäänös (ei rauhoitettu)

Muinaisjäänösalueet

- ▨ Kiinteät muinaisjäänökset
- ▨ Muu kulttuuriperintökohde
- ▨ Muut rajaukset

Muinaisjäänösten hoitorekisteri

- ▲ Mj-hoitorekisteri kohteet

Kuntarajat

- ▭ Kuntarajat

Rakennusperintörekisteri

- Rakennukset (pisteet)
- ▨ Rakennuskohteet (alueet)

Maailmanperintökohdeet

- Mp-kohteet (pisteet)
- ▨ Mp-kohteet (alueet)
- ▨ Mp-suoja-alueet

RKY1993

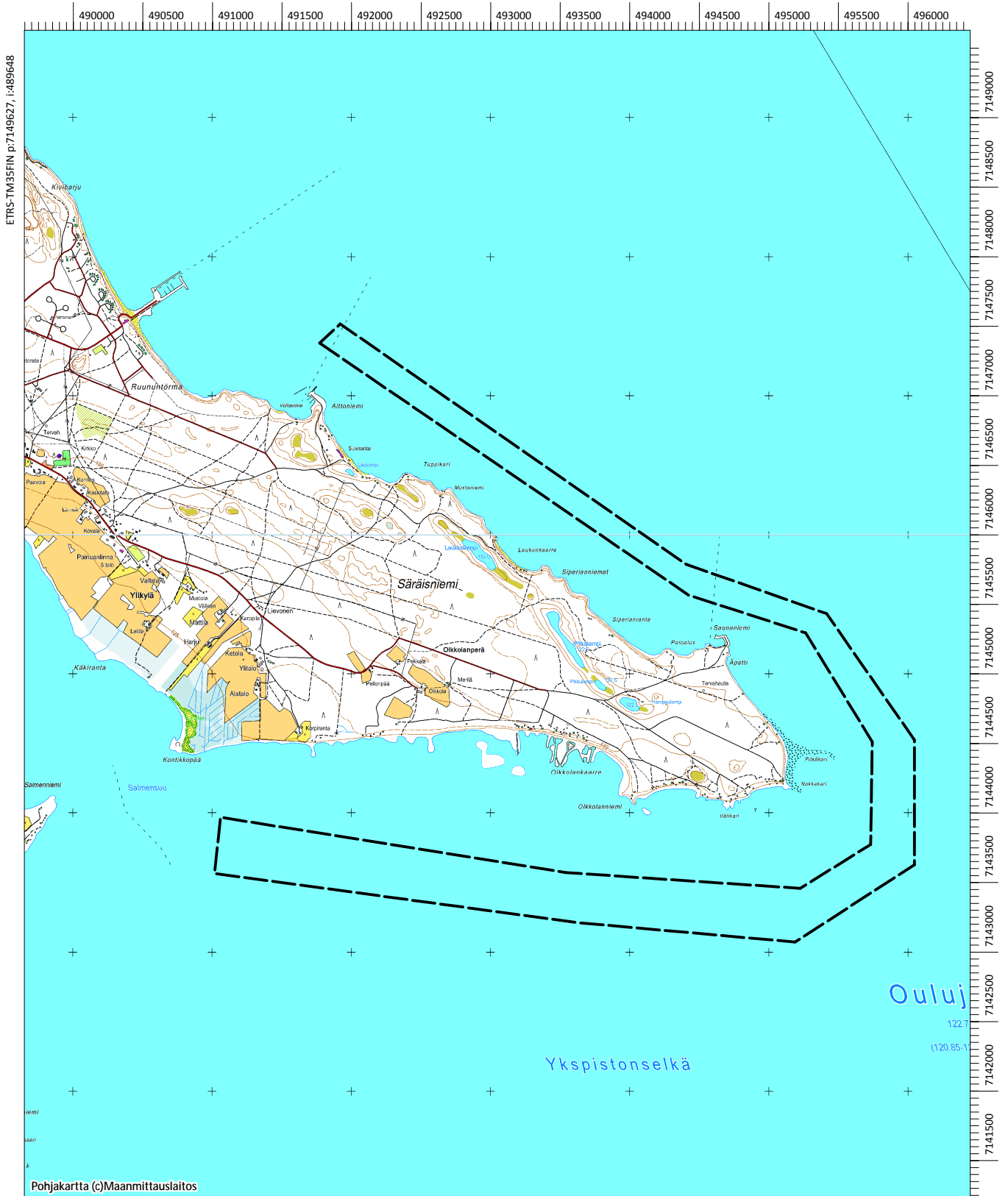
- RKY1993 (pisteet)
- RKY1993 (viivat)
- ▨ RKY1993 (alueet)

RKY

- RKY (pisteet)
- RKY (viivat)
- ▨ RKY (alueet)

Säräisniemi

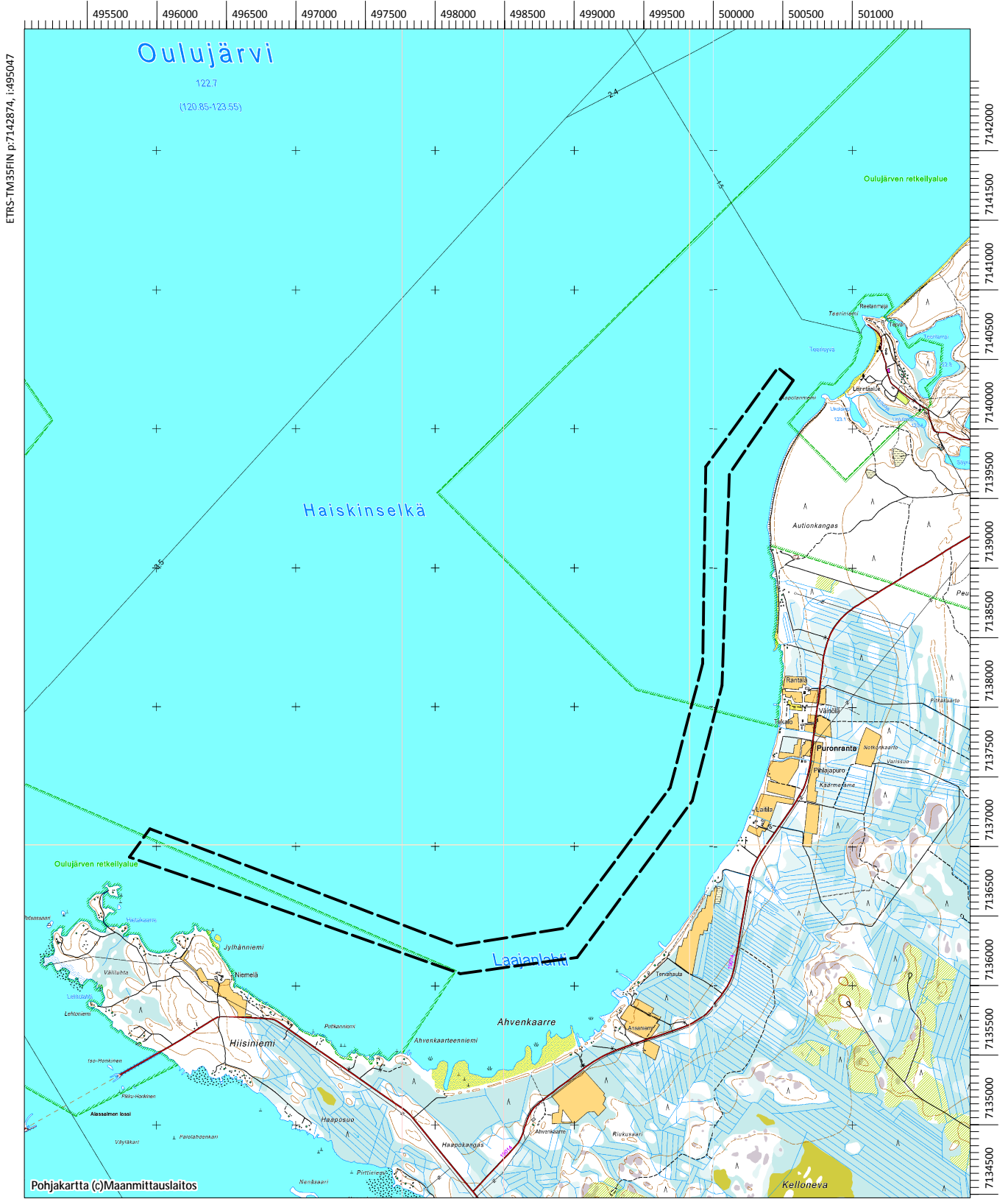
Viistokaiutettu alue on rajattu katkoviivalla.

MK 1:40000

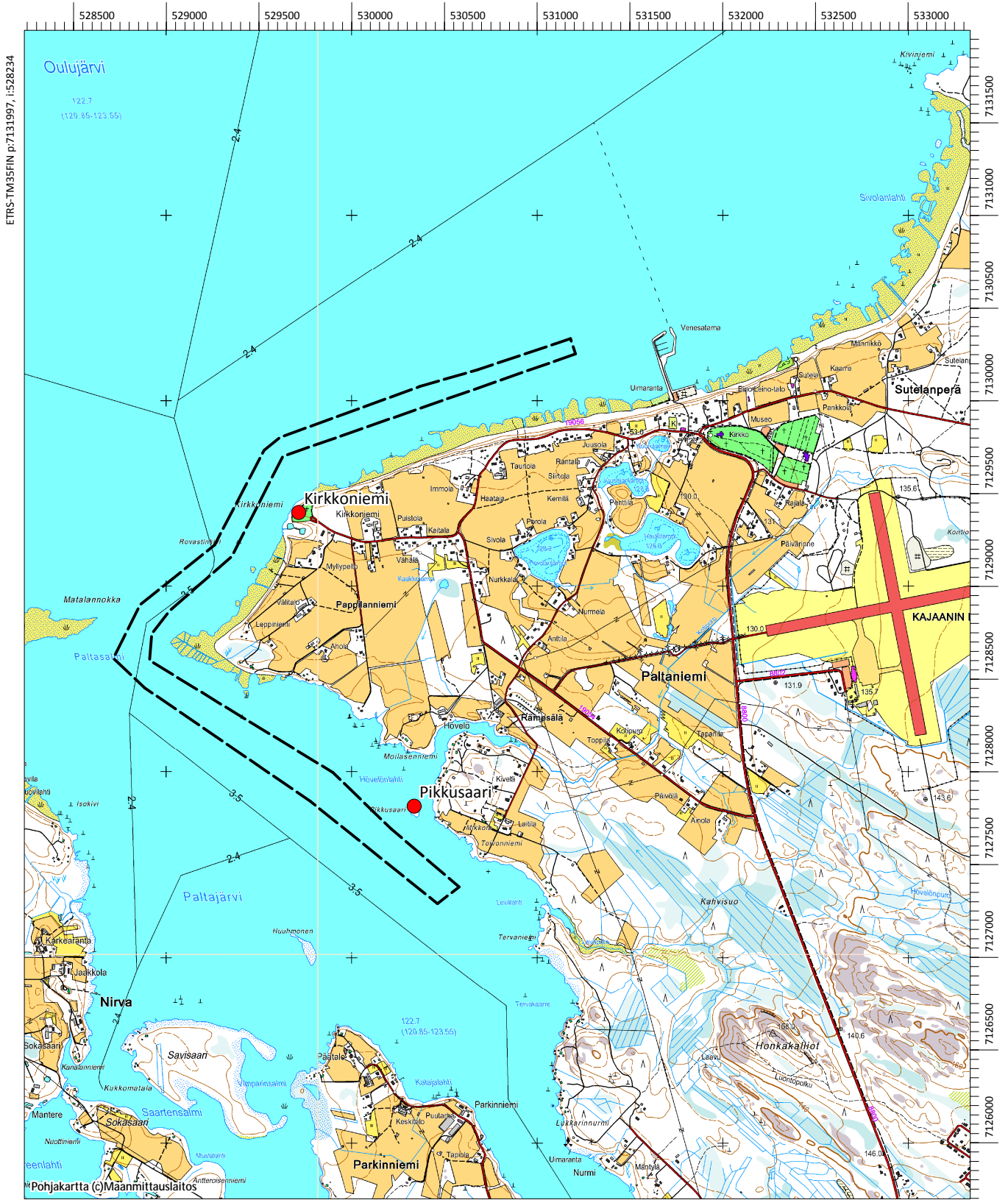
ETRS-TM35FIN p:7141228, i:496449

Viistokaiutettu alue on rajattu katkoviivalla. Leirintäalueelta kohti Alassalmea.

Pappilanniemi, Paltaniemi

Viistokaiuttamalla tutkittu alue on merkitty katkoviivoin.

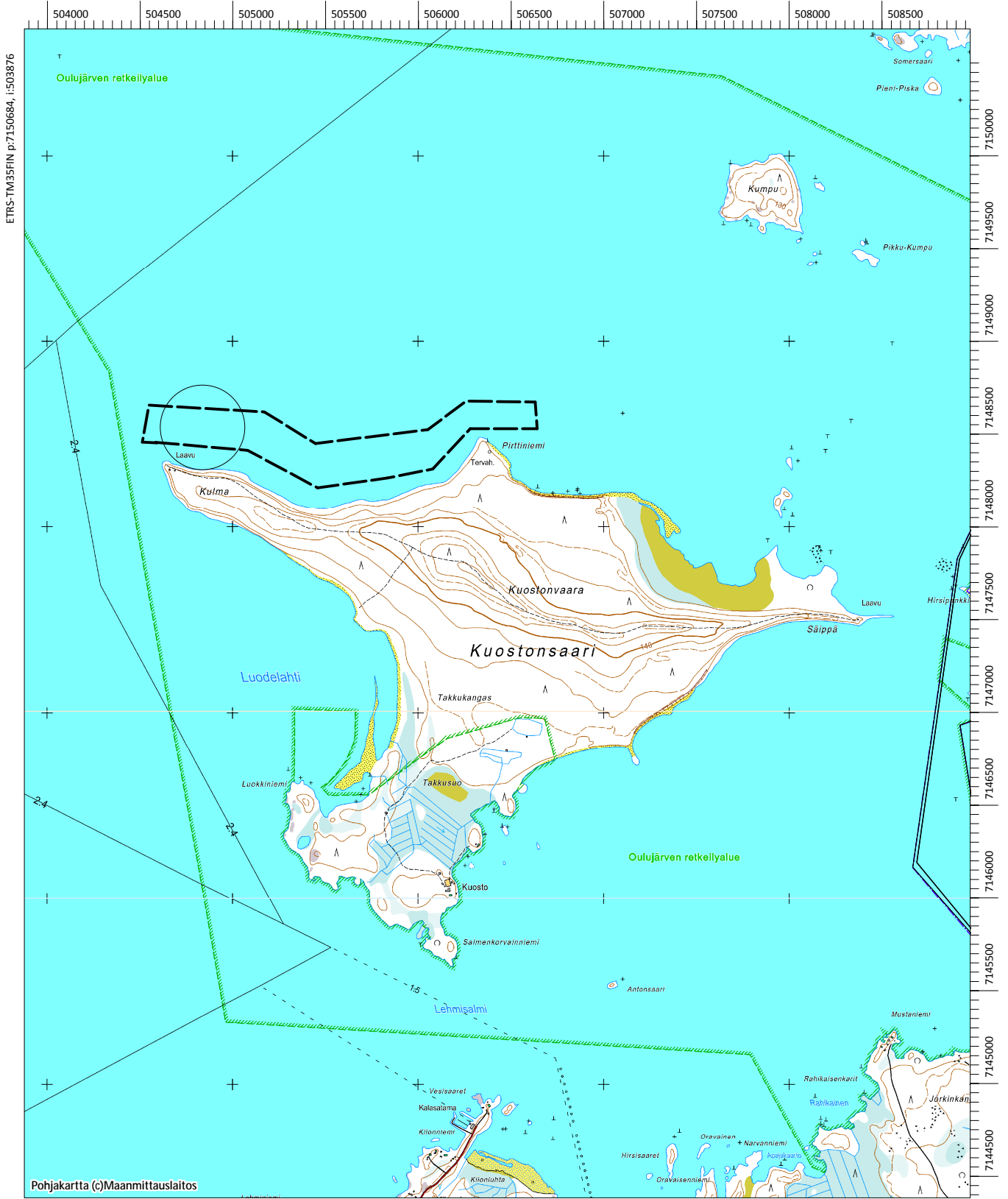

MK 1:30000

ETRS-TM35FIN p:7125698, i:533334

Kuostonsaari

Viistokaiutettu alue on rajattu katkoviivalla. Anomalioiden sijainti on merkitty ympyrällä.

ETRS-TM35FIN p:7150684, i:503876

Pohjakartta (c)Maanmittauslaitos

MK 1:30000

ETRS-TM35FIN p:7144385, i:508976

1. Johdanto

Museoviraston Kulttuuriympäristön suojelu (KYS) -osaston Itä- ja Pohjois-Suomen kulttuuriympäristöpalveluiden intendentti Sallamaria Tikkanen sekä Metsähallituksen luontopalveluiden erikoissuunnittelija Päivi Tervonen olivat suunnitelleet yhteistyökokouksissa kulttuuriperinnön inventointiprojektia, jossa yhdistettäisiin Museoviraston sekä Metsähallituksen resursseja molempia tahoja kiinnostavilla alueilla. Erityisesti vedenalaisen kulttuuriperinnön suhteen Museoviraston ylläpitämän muinaisjäännösrekisterin tiedot ovat usein puutteelliset tai olemattomat. Varsinkin sisävesialueilla ja Suomen pohjoisosissa vedenalaista kulttuuriperintöä ei ole kartoitettu riittävästi.

Yhteistyötä päätettiin kokeilla muutaman päivän pituisella kenttätyöllä, jonka kohteeksi valikoitui Oulujärvi, jossa Metsähallitus oli suorittamassa retkeilyalueen arkeologista inventointia. Vedenalaisen kenttätyön tekivät Museoviraston Arkeologisten kenttäpalveluiden meriarkeologit Riikka Tevali sekä Eeva Vakkari ja Sallamaria Tikkanen yhteistyössä Metsähallituksen meribiologi Essi Keskinen kanssa. Lisäksi Metsähallituksen erikoissuunnittelija, arkeologi Tapani Tuovinen inventoi yhdessä Päivi Tervosen kanssa Oulujärven retkeilyaluetta.

Kenttätyötä tehtiin 2,5 päivän ajan 8.-10.9.2014. Viistokaikuluotaimella tutkittua aluetta kertyi lopulta noin 12 km² ja sukeltamalla tarkastettiin kaksi kohdetta, yksi viistokaiussa havaittu anomalia Kuostonsaaren pohjoisrannalla sekä Manamansalon Muinaiskirkon kivikautisen asuinpaikan edusta.

Inventoinnin viimeisenä päivänä 10.9. mukana oli myös kaksi YLE Pohjanmaan toimittajaa sekä sanomalehti Kalevan toimittaja. Tutkimuksista kerrottiin YLE Pohjanmaan radiouutisissa, alueuutisissa sekä YLE:n nettisivuilla. Lisäksi Kaleva teki lehtijutun tutkimuksista.

Helsingissä 14.10.2014

Riikka Tevali

2. Tutkimushistoria ja käytetty lähdeaineisto

Oulujärveltä ei tunneta ainoatakaan vedenalaista muinaisjäännöstä. Oulujärven rannoilta kuitenkin tunnetaan useita kymmeniä muinaisjäännöksiä, joista suurin osa on kivikautisia asuinpaikkoja. Erityisesti Oulujärven luoteiskulmassa sijaitsevan Vaalan Nimisjärven ympäristössä on tehty useita arkeologisia tutkimuksia kivikautisilla asuinpaikoilla jo 1800-luvulta lähtien (esimerkiksi Heikel 1895, Appelgren 1898, Ailio 1900, Europaeus 1919). Nimisjärven kohteiden mukaan on myös nimetty kaksi keramiikkatyyppiä, kivikautinen Säräisniemi 1 sekä varhaismetallikautinen Säräisniemi 2. Toinen merkittävä kivikautinen paikka on Paltaniemi ympäristöineen Oulujärven kaakkoiskulmassa, jossa rannoilla sijainneet kivikautiset asuinpaikat ovat todennäköisesti jääneet maankohoamisen aiheuttaman tulvan alle ja sijaitsevat nykyään noin 8-10 metrin syvyydessä. Lisäksi Manamansalosta tunnetaan kivikautisen asuinpaikan lisäksi muutamia rautakautisia irtolöytöjä sekä kristillinen hautausmaa ja Oulujärven ensimmäinen kirkko, joka perustettiin vuoden 1559 tienoilla. Venäläiset polttivat kirkon jo kesällä 1578.

Keskiajalla Oulujärven ensimmäiset nimeltä mainitut asuttajat löytyvät veroluettelosta vuodelta 1555, jolloin Manamansalossa asui yksi Oulun erämaan talonpoika. Suurin erämaan asutus keskittyi Utajärven ja Oulujärven länsipään välille Oulunjokilaaksoon. Savolainen asutusekspansio alkoi toden teolla 1550-luvulla, kun Ruotsin kuningas alkoi kannustaa verohelpotuksin talonpoikia muuttamaan alueelle. Asutusta tuli Savosta sekä Karjalasta, jonka asukkaat olivat jo aikaisemminkin käyttäneet Oulujärveä nautinta-alueenaan. Alue kärsi suuresti iso- ja pikkuvihan aikaan venäläisten ryöstöretkistä, joista vakavimmissa asutus hävitettiin täysin. Uudisasutuksen suojaksi Kustaa Vaasa toi alueelle sotaväkeä sekä rakennutti kuninkaankartanon Vuohenkijoen suuhun eli mahdollisesti Paltajärven/Kajaaninjoen suualueelle vuosina 1554-1556. Rauha venäläisten ja ruotsalaisten vihanpidolle alueella saatiin vasta Täyssinän rauhassa vuonna 1595, jolloin Oulujärvi siirtyi lopullisesti ruotsalaisten hallintaan. Oulujärvi sai jälleen oman seurakunnan, kun Paltaniemen Kirkkoniemeen valmistui uusi kirkko vuonna 1599. Paltaniemi on kuuluisa maanjäristyksestä, joka vaurioitti pahoin kirkkoa 12.6.1626. Järistyksen voimakkuudeksi on arvioitu 4-5 Richterin asteikolla. Tästä ei kuitenkaan ole enää nähtävissä merkkejä, mutta aikalaiskertomusten mukaan kirkon sekä hautausmaan rakenteita sortui järveen järistyksen voimasta (Pieksämäki 2006, 9).

Täsmällisiä väkilukutietoja Oulujärven alueiden asutuksesta on olemassa vasta vuodesta 1749 alkaen. Kato vuosina tärkeä tulonlähde paikallisille oli tervanpoltto, mikä todettiin myös tämän inventoinnin aikana. Uusia tervahautoja löytyi Metsähallituksen inventoinnissa useita (Tapani Tuovinen, pers. comm.). Tervaa, puutavaraa ja muuta kauppataavaraa kuljetettiin veneillä Oulujärveltä Oulujokea pitkin kauppakaupunki Ouluun. Liikenne kulki järveä pitkin myös Kajaaniin ja Paltamoon, jonne ihmiset kulkivat kirkko- sekä kärejäretkillä.

Oulujärven tutkimushistoria liittyy läheisesti Oulujokilaakson tutkimuksiin, sillä suurin osa varsinkin arkeologisesta tutkimusperinnöstä liittyy Oulujoen rannoille sekä sen läheisille pienille järville. Lähdeaineistona on käytetty muutamia Oulujärveäkin koskevia teoksia, Matti Huurteen ja Jouko Vahtolan (1991) *Oulujokilaakson historia* ehkä keskeisimpänä.

Oulujärven kuroutumisesta, regressiosta sekä transgressiosta on tehty jonkin verran tutkimusta 1970-luvulta lähtien. Leo Koutaniemi ja Reijo Keränen ovat julkaisseet vihkosen ”*Lake Oulujärvi, main holocene developmental phases and associated geomorphic events*”, jossa Oulujärven kuroutuminen Anculysjärvestä ajoitetaan noin vuoteen 8400 B.P. Heidän ottamistaan geologisista näytteistä veden alle joutuneista turvesoista Mieslahdesta sekä Jormuanlahdesta löytyi myös pellavan (*Linum utitatissimum*) siitepölyä kerroksesta, jotka kirjoittajat ajoittavat samanaikaiseksi kuin Säräisniemi 1 asuinpaikat Oulujärven länsiosassa (noin 6200-4800 B.P.). Kirjoittajien teorian mukaan siitepöly on viite kivikautisesta asuinpaikasta rannalla,

joka nykyään sijaitsee siis 8-10 m syvyydessä veden alla. Muita todisteita asuinpaikasta ei kuitenkaan ole, joten siitepölylöytö on jäänyt vain kiinnostavaksi vihjeeksi.

Geologinen tutkimuskeskus on raportin kirjoitushetkellä tutkimassa Oulujärveä. GTK on luodannut Oulujärven 100–200 m linjaväleihin sekä etsinyt rantaterasseja. Tehtävässä oli kuitenkin ongelmia, koska osa ranta- ja varsinkin syvemmistä alueista on hiekan ja liejun peitossa ja mahdolliset rantaterassit ovat siis hautautuneet uudelleenkerrostuneen aineen alle. Rantojen tutkimuksessa auttaisi vain sedimenttejä läpäisevä luotausmenetelmä. Rantapintoja voi Oulujärvellä olla n. 10 m syvyyteen saakka. Eräs erehdyttävästi rantaterassin kaltainen muodostuma ovat vedenalaiset hiekkadyynit. GTK on luonut luotausaineistoonsa perustuvan syvyyskartan ja on laatimassa koko järveä kattavaa pohjanlaatukarttaa, josta voisi hahmotella mahdollisia etsintäalueita tulevaisuudessa (Jari Mäkinen, GTK sähköpostiviesti 10.10.2014).

3. Tutkimusalueen kuvaus

Tutkimushistoriaa vedenalaisista muinaisjäänöksistä ei ole käytettävissä. Oulujärven osalta tutkimusalueita lähdettiin rajaamaan maalta tunnettujen muinaisjäänösten lähetyville potentiaalisille paikoille. Metsähallitus oli jo aikataulutanut arkeologisen inventoinnin Oulujärven retkeilyalueelle sekä sen lähisaarille. Lisäksi tutkimusta rajoitti lyhyt kenttätyöaika. Tästä syystä inventointi painottui Manamansalon ympäristöön.

Oulujärvi on Suomen neljänneksi (tai viidenneksi) suurin järvi, joka ulottuu Kajaanin kaupungin sekä Vaalan ja Paltamon kuntien alueelle. Järven pinta-ala vaihtelee säännöstelystä riippuen 778-944 km² välillä. Maankohoamisen johdosta Oulujärvi kallistuu yhä kohti kaakkoa, jossa vesi peittää edelleen uusia alueita alleen. Maanpinta kohoaa noin 7-8 mm vuodessa (Koutaniemi & Keränen 1983, 8). Järvi on yhteydessä Pohjanlahteen Oulujoen kautta. Oulujärvi on matala järvi, jonka keskisyvyys on vain noin 7 metriä. Oulujärven alue on geologisesti Euroopan Unionin vanhinta kallioperäaluetta. Parhaimmillaan kallioperä on jopa 2,7 miljardia vuotta vanhaa raitaista gneissikiveä, jota on hyödynnetty nykyaikana mm. rakennusmateriaalina (Kiuttu 2013, 6).

Oulujärven Niskanselällä on Metsähallituksen ylläpitämä Oulujärven retkeilyalue, joka käsittää useita Oulujärven länsipuolen saaria sekä muutamia rantakaistoja ja Natura 2000-alueita. Opastettuja polkuja löytyy Manamansalosta sekä Kuoston saaresta yhteensä noin 20 km. Oulujärven retkeilyalueen keskuksena toimii Manamansalon leirintäalue. Rokuan harjujakso alkaa Ilomantsista ja ulottuu Perämerelle saakka. Ydinharju kulkee Manamansalon ja Säräisniemen kautta kohti Rokuaa. Manamansalossa harju muodostaa ensin jäätikköjokisuiston saaren kaakkoisosaan ja jatkaa siitä kulkuaan Teeriniemeä kohti. Harjuselänne on kapea ja korkea ja sitä reunustavat teräväpiirteiset suppakuopat ja –lammet. Teeriniemen jälkeen harju kulkee Oulujärven pinnan alapuolella ja nousee uudelleen esiin Säräisniemellä. Oulujärven rantavaiheet ovat kuluttaneet jäätikköjokisuistoa sen reunoilta ja kuljettaneet sekä kasanneet hiekkaa laajoille alueille harjun ympärille, mikä näkyy maastossa muinaisina rantavalleina ja –törminä sekä särkinä. Rantavoimien kuljettamasta aineksesta ovat muodostuneet myös kilometrien pituiset hiekkarannat.

Säräisniemi on Oulujärveen pistävä, noin 9 km mittainen luode-kaakko-suuntainen niemi. Se on osa harjujaksoa, joka oli muodostumisensa jälkeen Ancylusjärven peitossa ja paljastui Oulujärven kuroutumisvaiheessa. Oulujärven rantavaiheet ovat kuluttaneet harjun lievehiekkvoja muodostaen niihin korkeita ja jyrkkiä rantatörmäitä. Vesi on kuljettanut aaltojen kuluttamaa ainesta kauemmas ulapalle, jossa se on kerrostunut pohjalle rannan suuntaiseksi särkiksi. Noin kilometrin etäisyydellä Säräisniemen pohjoisrannasta kulkee veden alla muinainen rantatörmä, joka muodostui noin 9500 vuotta sitten Oulujärven vedenpinnan ollessa

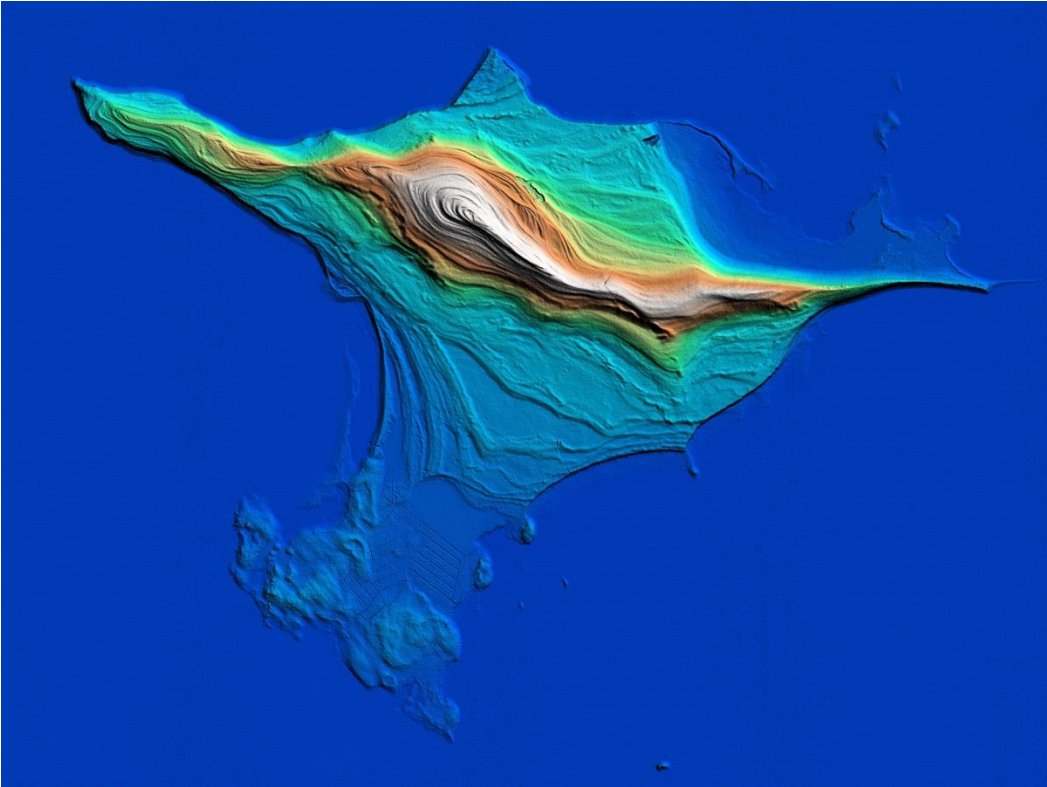
alimmalla tasollaan. Muinaisen rantatörmän kohdalla veden syvyys putoaa lyhyellä matkalla muutamasta metristä lähes kahteenkymmeneen metriin. Oulujärven pinnannousun myötä muinainen rantatörmä on peittynyt veden alle ja nykyiset rantatörmät ovat muodostuneet. (Kiuttu 2013, 13-15).

Niskanselän itä- ja pohjoisosat ovat pääosin pohjamoreenialuetta, joihin poikkeuksena on Vaala-Kankari-Kuostonsaari-linjaa noudattava harju. Erityisesti Kuostonsaarella harju vaikuttaa voimakkaasti maisemaan (kuva 1.), sen korkein kohta kohoaa 35 metriä Oulujärven pinnasta. Kuoston Kulman niemi jatkuu lännessä ainakin kilometrin mittaisena vedenalaisena jatkeena ja idässä harju päättyy Hirsipankkiin. Kuoston saaren jyrkät pohjoisrantojen eroosiotörmät syntyivät Oulujärven kuroutuessa ja vedenpinnan alkaessa jälleen nousta. Aaltojen kasaaman hiekan alle on jäänyt hautautuneena muinaisia rantasoita, joita on löydetty kolmen metrin syvyydeltä nykyisen vedenpinnan alta (Nenonen 2014).

Paltaniemi on osa Kajaanin pohjoisosan harjumuodostelmaa, joka syntyi mannerjäätikön sulamisvesien kasaamasta aineksesta. Paltaniemen alue on syvään veteen kerrostunut tasalakinen jäätikköjokisuisto. Maastossa tämä näkyy siellä täällä kerrostumisvaiheesta hautautuneesta jäätystä muodostuneina matalina suppina. Sutelanperän itäpuolella on laajat, aallokon kerrostamat rantavallit. Lähes koko Paltaniemen rantaviiva on aallokon kuluttamaa, kasvittunutta törmää.

4. Kenttätyömenetelmät ja työn kuvaus

Kenttätyö tehtiin 2,5 työpäivän aikana viistokaiuttamalla ennalta valikoituja alueita sekä sukeltamalla kahdella kohteella, Kuostonsaaren pohjoisrannalla sekä Manamansalon Muinaiskirkon edustalla. Arkeologisten kenttäpalveluden viistokaikulaite on DeepEye 340 DSSP ja inventointi suoritettiin käyttämällä 50 tai 100 metrin kaistanleveyttä riippuen inventoitavasta rannasta. Viistokaikulaitteen käyttöohjelma (DeepView SideScan Base) hallinnoi kaistanleveyden vaihtuessa itse käyttöparametreja, kuten pulssin pituutta sekä taajuutta optimaalisen kaiun luomiseksi. Oulujärven pohja on suurimmaksi osaksi kovaa ainesta rantojen ulkopuolella sekä tasaista. Näin ollen viistokaikukalan korkeutta ei ollut tarpeen vaihdella usein. Rantojen lähistöllä kalaa jouduttiin usein pitämään lähellä veneen pohjaa/ kylkeä, mikä vaikutti kenttätietokoneen ruudulla näkyvään pohjan visualisointiin. Lähinnä kun kalaa vedettiin pinnan tuntumassa, signaali monistui ja tietokoneen ruudulla mahdollisia anomaliaita näytti olevan useita kymmeniä/satoja, kun todellisuudessa kyse oli muutamasta. Inventoinnin ensimmäisenä päivänä esiintyi teknisiä ongelmia, jotka saatiin jäljitettyä invertteriin, jota käytettiin muuntamaan akusta tuleva sähkö sopivaksi viistokaiulle sekä kenttätietokoneelle. Invertteri ei pystynyt suodattamaan sähköä tarpeeksi laadukkaaksi, vaan tietokoneen ruudulle heijastui sädemäistä häiriötä. Häiriö poistui, kun viistokaiutuksessa käytettiin ainoastaan tietokoneen akkua. Pelkän tietokoneen akun avulla viistokaiutusta pystyi tekemään noin kaksi tuntia ennen akun tyhjentymistä. Häiriö-ongelma saattaa johtua myös kenttätietokoneen (Durabook) johdon omasta muuntajasta, joka ei mahdollisesti pysty suodattamaan häiriötä pois sähköstä. Tähän auttaisi muuntajan vaihto.

Kuva 1. Laserkeilauskuvat Vaalan Kuostonsaari. Saaren keskellä kulkee jääkauden aikana muodostunut harju, jonka korkein kohta on 35 metriä järvenpintaa ylempänä. (Kuva Jouko Vanne, GTK. Primääridata-aineisto: Maanmittauslaitos).

Viistokaiutuksen suorittivat Riikka Tevali ja Eeva Vakkari sekä Sallamaria Tikkanen. Veneen kuljettajana toimi Essi Keskinen. Viistokaiutusta vedettiin Säräisniemen pohjois- ja etelärantojen tuntumassa, Manamansalon länsirantaa leirintäalueelta etelään päin kohti Alassalmea, Paltaniemen Kirkkoniemen ympärillä sekä Kuostonsaaren pohjoisrannalla (ks. sijaintikartat). Viistokaiutettua aluetta oli yhteensä noin 12 km². Viistokaiutuksia tehtiin yleensä vain yksi yhteen suuntaan kutakin tutkimusalueita kohden, lukuun ottamatta paikkoja, joista tehtiin mahdollisia havaintoja (Vaalan Kuostonsaari, Paltamon Kirkkoniemi). Näin ollen kartalle merkityt viistokaiutaja-alueet ovat vain suuntaa antavia.

Viistokaiutetun alueen vähäisyys selittyy inventointiin varatun ajan niukkuudella. Tutkimusotoksia haluttiin saada mahdollisimman monipuolisesti eri paikoilta järveltä, jolloin myös siirtymisiin kului paljon aikaa. Tulevaisuudessa kannattaa keskittyä tutkimuksissa yhteen paikkaan, joka saataisiin näin tutkittua loppuun asti.

Sukellukset tehtiin keskiviikon 10.9. aamupäivän aikana ja sukeltajina toimivat apulaistutkija Eeva Vakkari Museovirastosta ja meribiologi Essi Keskinen Metsähallitukselta. Sukellukset tehtiin Kuoston saaren pohjoispuolella sekä Manamansalon Muinaiskirkon tunnetun kivikautisen asuinpaikan edustalla. Molemmilla kohteilla sukellusaikaa oli vain noin 20 minuuttia kenttätöihin varatun ajan loppuessa, joten sukellukset olivat lähinnä pistemäisiä tarkastuksia.

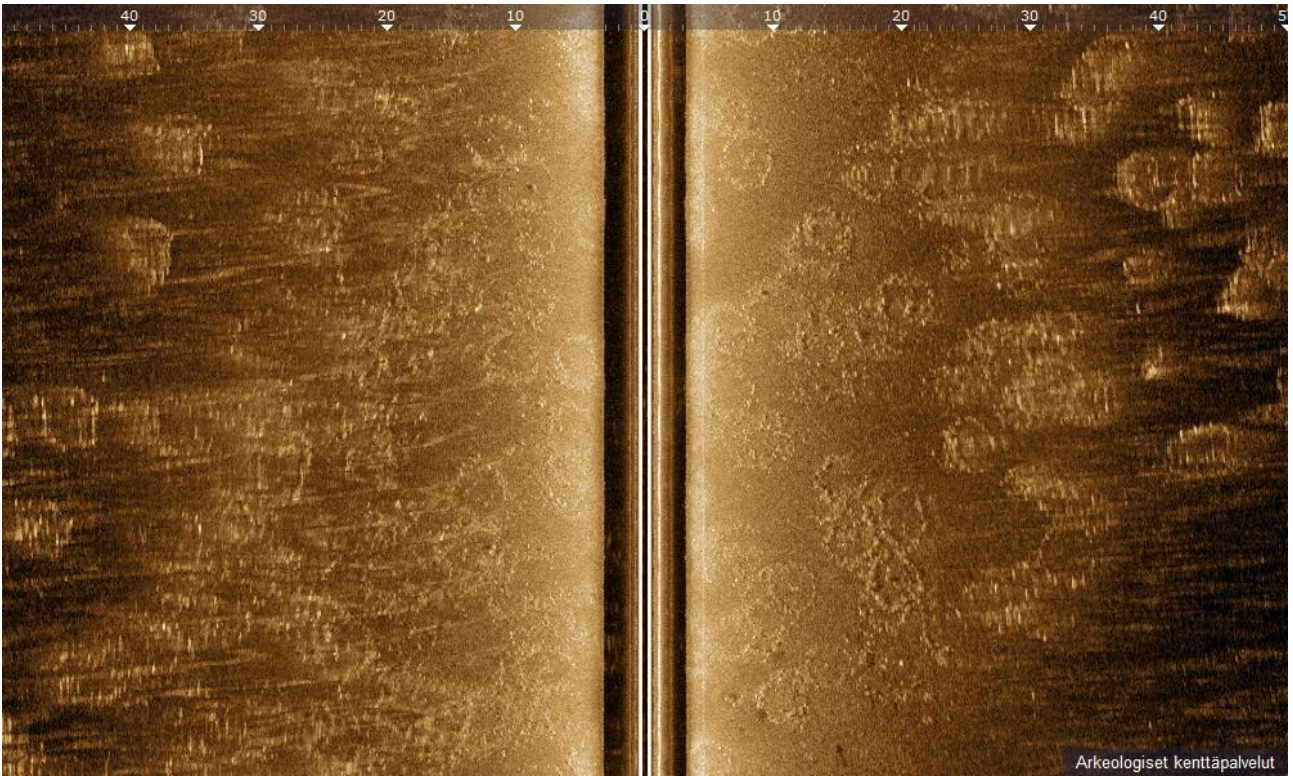
5. Havainnot ja tulokset

Kuostonsaaren pohjoispuolella havaittiin viistokaiutuksessa pyöreitä, noin 5 metriä halkaisijaltaan olevia kivikehiä, joista osassa oli selkeästi erottuva silmäkivi (kuva 2.). Matalan vedensyvyyden takia (noin 2 m) viistokaiutuskalaa jouduttiin pitämään melko lähellä venettä, mikä aiheuttaa kalan lähettämään signaalin monis-

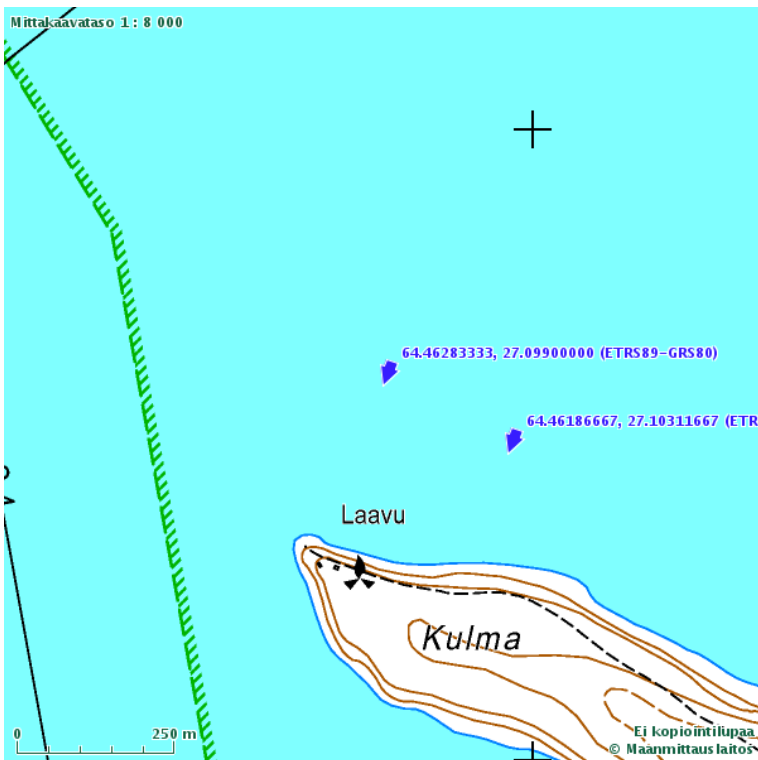
tumisen ja kuvaruudulla vaikuttaa siltä kuin kohteita olisi useampia kuin niitä todellisuudessa on järvenpohjassa. Sukellettaessa kivikehiä löydettiin vain muutamia (tarkkaa laskentaa ei suoritettu) eikä niitä tutkittu tarkemmin. Muodostumien kohdalta veneestä otettiin kaksi GPS-pistettä: N 64°27.736' / E 027°06.077' sekä N 64°27.733' / E 027°05.998' (kartta 1). Muodostumia kuvattiin videokameralla. Kivikehät muistuttavat rautakautisia matalia polttokenttäkalmistoja. On kuitenkin erittäin todennäköistä, että pohjoisranta on ollut jo rautakaudella veden alla, jolloin nämä kivet ovat luonnollinen geologinen ilmiö. Jos paikkaa tutkitaan tulevaisuudessa lisää, on luvussa 2 mainittu GTK:n tällä hetkellä työstämä Oulujärven syvyyskartta sekä pohjatopografia tutkittava tarkemmin.

Kuostonsaaren pohjoisrannan muodostuminen nykyiseen ulkomuotoonsa on ollut monivaiheinen prosessi jääkaudelta lähtien, jolloin vedenpinta oli 5-6 metriä nykyistä alempana. Oulujärven alue kallistuu jatkuvasti luode-kaakko-suunnassa maankohoamisen takia ja vedenpinnan korkeus on vaihdellut järven säännöstelyiden takia. Kuostonsaaren pohjoisrannan edustalla vedessä on muinaista rantaa muistuttava tasanne, joka saattaa todellisuudessa olla muotoutunut aaltojen voimasta. Oulujärven rannoilla on useita vastaavanlaisia aalto- ja tuulivoimien muodostamia hiekkadyynejä, jotka peittävät oikeita (so. kuivalla maalla sijainneita) rantavalleja. Näin on mahdollisesti ainakin Säräisniemen pohjoisrannalla sekä Manamansalossa kivikautisten kohteiden osalta. Oulujärven itäosissa maanpinnan kallistuminen on valuttanut vettä muinaisten rantojen päälle, jotka sijaitsevat nykyään 8-10 metrin syvyydessä. Siellä niitä peittää vielä mahdollisesti orgaanisen aineksen kerrokset, lieju tms. Näin ollen muinaisrantojen tutkimiseksi tulisi käyttää pohjan läpäiseviä tutkimusmenetelmiä ja/tai kairausnäytteitä.

Paltaniemen Pappilanniemen (tai Kirkkoniemen) viistokaiutuksen tarkoituksena oli tutkia aluetta, jonne rakennettiin 1500-luvun lopulla Oulujärven erämaaseurakunnan toinen kirkko ja jossa sijaitsi Kustaa Vaasan perustama kuninkaankartano. Arvelujen mukaan kirkko rakennettiin aivan rannan tuntumaan, josta se sortui rantapenkereen mukana järveen. Myös kuninkaankartanon mainitaan sortuneen järveen. Kummankaan sijaintia ei tiedetä tarkalleen. Perimätiedon mukaan Pappilanniemessä rantavedessä edelleen seisova valkoinen ”rovastinkivi” olisi vanhan pappilan kivijalan jäännös (kuva 3.). Niemen eteläinen osa muuttuu matalaksi Paltasalmeksi, jonne johtaa laivaväylä. Väylä on 3,5 metriä syvä ja sitä on jouduttu ruoppaamaan sen auki pitämiseksi. Näin ollen Paltajärven pohjaa on aikojen saatossa muokattu rajusti keskiosista ja toisaalta rannat ovat erittäin matalat ja karikkoiset, eikä niitä näin ollen ole mahdollista tutkia viistokaiuttamalla. Kuitenkin koordinaateista N 64°17.215' / E 27°36.192' havaittiin anomalia, joka saattaa mahdollisesti olla pystyssä seisovia (ks. kuva 4.) riukuja. Anomaliaa ei tarkastettu sukeltamalla. Etelämpänä vesialue kapenee Kajaaninjoeksi, joka on mahdollisesti ollut aiemmin nimeltään Vuohenkijoki.

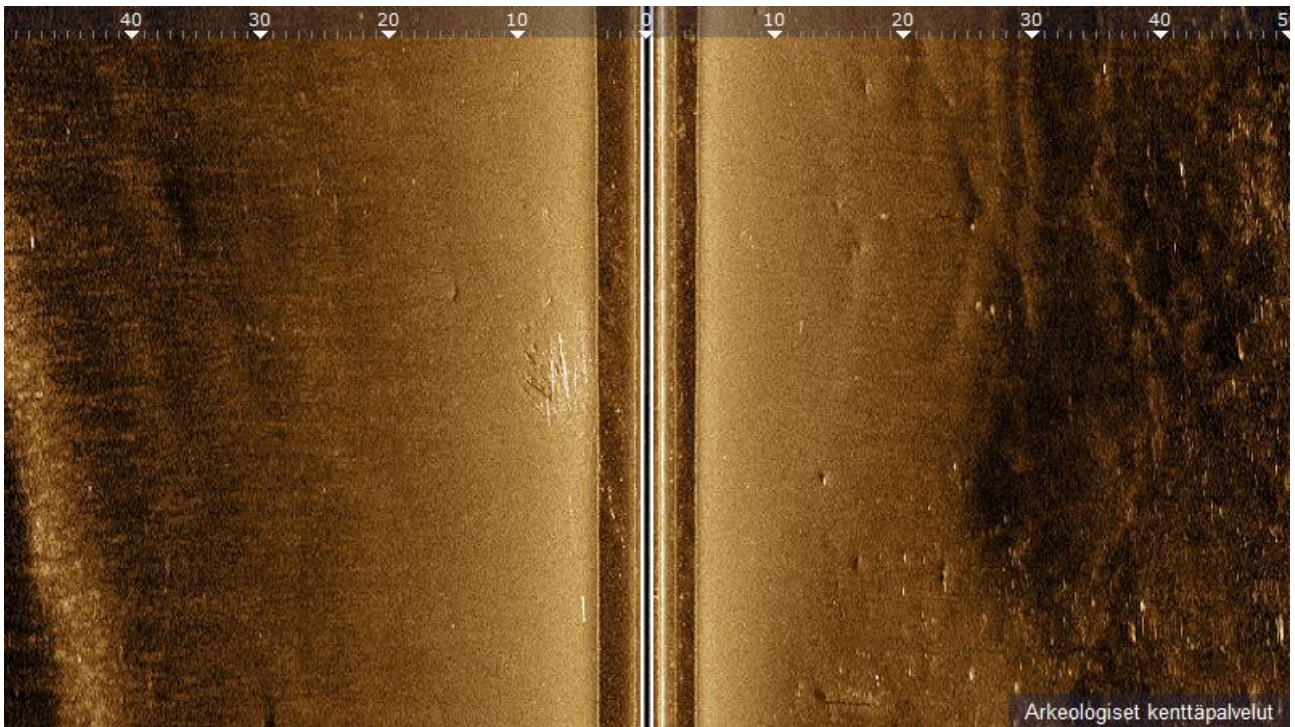
Kuva 2. Kuostonsaaren pohjoisrannan tuntumassa viistokaiussa näkyvät anomaliat. Kuvan vasemmassa ja oikeassa reunassa näkyvät epäselvät kuviot ovat kaiun monistumisesta johtuvia häiriöitä.

Kartta 1. Kuostonsaaren anomaliat sijaitsevat suurin piirtein kartassa merkittyjen nuolten keskellä.

Kuva 3. Paltaniemen Pappilanniemen (tai Kirkkoniemen) edustalla sijaitseva valkoinen ns. rovastinkivi. (AKMA201414:4).

Kuva 4. Paltaniemen Pappilanniemen edustan viistokaikuanomalia, mahdollisia riukuja.

Manamansalon Muinaiskirkon kohdalla sukeltettiin tunnetun kivikautisen asuinpaikan edustalla. Järven pohja oli paksun hyllyvän mudan tai liejun peitossa. Mudassa todettiin yhdestä paikasta kolme kappaletta puisia liisteitä, joissa näytti olevan veistojälkiä¹. Liisteet vaikuttivat kalastuslaitteen johdinaidan, nielun tms. osilta (ks. sijaintikartta Manamansalo Muinaiskirkko). Täyttä varmuutta tästä ei ole, sillä havaintoja ei tehty enempää eikä lisätutkimuksiin ollut sukellusaikaa kenttätöiden aikarajojen tullessa vastaan.

¹ Koordinaatit N 64°24.665' / E 27°08.501'. Koordinaatti on määritetty kartalta linjojen perusteella, se ei siis ole kovin tarkka, vaan suuntaa-antava. Sijainti on noin 40-50 m rannasta, löytöpaikalla veden syvyys on n. 1,7 m.

Kenttätöön aikana keskityttiin yksinomaan ranta-alueisiin tunnettujen kohteiden läheisyydessä (Säräisniemi, Manamansalo), jolloin pyrittiin kartoittamaan kivikautisia sekä yleensä esihistoriallisia kohteita. Näitä ei tunneta myöskään koko Suomen mittakaavassa kunnolla, joten kenttätöön rasitteena oli myös vielä meto-
dien tuntemattomuus ja testaamattomuus. Esihistoriallisten kohteiden ongelmana on Oulujärvellä tyypillinen hiekan kerääntyminen aaltojen mukana muinaisrantojen päälle sekä maankohoamisen mukanaan tuoma kohteiden siirtyminen kuivalle maalle, jolloin muinaisjäänöksiä on erittäin vaikea tai mahdoton löytää kajoamattomin menetelmin. Näin ollen tulevaisuudessa saattaa olla hyödyllisempää keskittyä historiallisen ajan muinaisjäänösten kartoittamiseen ja etsimiseen. Näitä ovat mm. veneiden ja alusten hylät ja elinkeino- sekä teollisuushistorialliset jäänteet.

6. Yhteenveto

Museoviraston Arkeologisten kenttäpalveluiden meriarkeologien sekä Metsähallituksen luontopalveluiden meribiologien resurssit yhdistettiin koeluontoisessa vedenalaisinventoinnissa Oulujärvellä. Oulujärven potentiaalisia alueita inventoitiin 2,5 työpäivän ajan 8.-10.9.2014. Kokeilun tuloksena Oulujärvestä ei löytynyt vedenalaista kulttuuriperintöä, mutta yhteistyö koettiin hedelmälliseksi. Inventointi keskittyi Vaalan Manamansalon ympäristöön, jossa Metsähallitus inventoi maanpäällisiä alueita. Järven jääkauden jälkeinen kuroutuminen, regressio, transgressio, maankohoaminen sekä säännöstely luovat haasteelliset olosuhteet, joissa kartoittaa potentiaalisia inventointialueita. Tähän työhön tulisikin varata tulevaisuudessa tarpeeksi aikaa ennen kentälle lähtemistä, jotta kenttätöystä saadaan paras mahdollinen hyöty irti.

Museoviraston ja Metsähallituksen ”merityö” on luonteeltaan samanlaista, jolloin resurssien yhdistäminen tuo uutta tietoa kulttuuriperinnöstä alueilla, joilla tehdään myös luontoarvojen kartoitusta. Työryhmän toiveeksi jäikin kenttätöön jälkeen, että yhteistyötä jatketaan ja kehitetään tulevaisuudessa.

Lähteet ja kirjallisuus

Internet-lähteet

Kiuttu, Mikko 2013: Oulujärven Niskanselän alueen geologiset ja geomorfologiset erityispiirteet. Ympäristökasvatuksesta elinvoimaa ja paikallisylypeyttä –hanke. Oulujärven kansalaisopiston kotiseutukurssin itseopiskeluaineisto.

[http://www.rokuageopark.fi/upload/docs/tiedostoja_sivuille/oulujarven_geologiset_geomorfologiset_erytyispiirteet_13112013.pdf. Avattu 6.10.2014]

Nenonen, Jari 2014: Rokua – jääkauden tytär. Esitys geologian päivillä 30.8.2014 [<http://www.sll.fi/mita-sinavoit-tehda/tule-mukaan-toimintaan/geopaiva/RokuajkaudentytrGeolpv30082014NenonenJlyhennetty.pdf>. Avattu 5.10.2014]

Pieksämäki, Sanna 2006: Hyvien tuulten rantakylä. Paltaniemen kulttuuriympäristöohjelma. Kainuun ympäristökeskuksen raportteja 3.

[https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/45096/KAlra_3_2006.pdf?sequence=1. Avattu 10.10.2014]

Julkaisemattomat lähteet

Ailio, J. 1900: Säräisniemi, Sillankorva, Uusitalo, Hautakangas, Järventaka, Kökkölä. Kaivauksia 1900. Museoviraston arkeologinen keskusarkisto, Helsinki.

Appelgren, Hjalmar 1898: Nimisjoen suu, Nimisniemenkangas. Kivikautisen löytöpaikan ja kiviraunion tarkastus. Museoviraston arkeologinen keskusarkisto, Helsinki.

Europaeus, Aarne 1919: Säräisniemi, Nimisjärvi, Sillankorva. Kivikautisen asuinpaikan kaivaus 1919 ja tietoja muista Nimisjärven löytöpaikoista. Museoviraston arkeologinen keskusarkisto, Helsinki.

Heikel, A.O. 1895: Säräisniemi Nimisjoki. Kivikautisen löytöpaikan kaivaus. Museoviraston arkeologinen keskusarkisto, Helsinki.

Kirjallisuus

Huurre, Matti & Vahtola, Jouko 1991: Oulujokilaakson historia, kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu.

Koutaniemi, Leo & Keränen, Reijo 1983: Lake Oulujärvi, main holocene developmental phases and associated geomorphic events. Oulun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 81.

Kuvaluettelo

Kuvan numero	pvm	Kuvaaja	Aihe
AKMA201414:1	8.9.2014	Sallamaria Tikkanen	Viistokaikuluotain luotaukseen käytetyss Metsähallituksen Inca -työveneessä
AKMA201414:2	9.9.2014	Eeva Vakkari	Alassalmi, viistokaikuluodattua aluetta, kuvaussuunta karkeasti W-E: kohti Manamansalon rantaa. Salmen kohdalla Hiisiniemi kurkottaa kohti Säräisniemeä.
AKMA201414:3	9.9.2014	Eeva Vakkari	Alassalmi, kuvaussuunta N-S. Kuvassa vasemmalla Manamansalon Hiisiniemi ja oikealla Säräisniemi.
AKMA201414:4	9.9.2014	Eeva Vakkari	Rovastinkivi Paltaniemen rannan tuntumassa, kuvaussuunta W-E, viistokaikuluodattua aluetta
AKMA201414:5	9.9.2014	Eeva Vakkari	Manamansalon luoteisrantaa. Sortuvat hiekkamaatörmät ovat Oulujärven alueelle tyypillisiä.
AKMA201414:6	10.9.2014	Eeva Vakkari	Kuostonsaaren pohjoisrantaa, jossa tervahautoja, viistokaikuluodattu alueella
AKMA201414:7	10.9.2014	Eeva Vakkari	Kuostonsaaren pohjoisrantaa, jossa tervahautoja. Alueella viistokaikuluodattaessa havaittiin järven pohjassa mahdollisia anomaliaita, jotka tarkastettiin sukeltamalla.
AKMA201414:8	10.9.2014	Sallamaria Tikkanen	Sukellustoimintaa Kuostonsaaren luoteiskärjessä, viistokaikuanomalioiden tarkastus
AKMA201414:9	10.9.2014	Riikka Tevali	Sukeltamalla tarkastettua aluetta Manamansalon Muinaiskirkon edustalla, kuvaussuunta noin N-S
AKMA201414:10	10.9.2014	Riikka Tevali	Sukeltamalla tarkastettua aluetta Manamansalon Muinaiskirkon edustalla, kuvaussuunta noin N-S. Hiekkatörmän päällä sijainnut kivikautinen asuinpaikka on ainakin osaksi romahtanut veteen ja/tai jäänyt ruohikoituneen rannan alle.